

Проф. др Павле ГАЗИВОДА

ДРУШТВЕНЕ ПРОМЈЕНЕ И ДОЖИВОТНО ОБРАЗОВАЊЕ

УВОД

Част и привилегију да говорим на трибини Црногорске академије наука и умјетности доживљавам као чин повјерења, на чему сам посебно захвалан. Вјерујем да ћете се сви ви сложити да је тема о којој ћу говорити свеобухватна, разуђена, комплексна, али и крајње актуелна. Тешко је, у оваквој пригоди, елаборирати цјеловито овако сложене и међузависне феномене, какви су савремене друштвене промјене и процеси доживотног образовања. Чак је непотребно објашњавати дубоку прожетост глобалног свијета и образовне сфере. Условљеност карактера васпитања друштвено-економским и социјалним збивањима је вјечита. Од праисторије до почетка III миленијума увијек је васпитање било подређено циљевима друштва. Што је у тим односима посебно битно, васпитање и образовање су, иако подређене дјелатности, увијек били у функцији преображаја свих друштвених система. Да вас подсетим какве су промјене на ток људске историје имале цивилизације Кине, Египта, Месопотамије, хеленска, римска, византијска култура, хуманизам и ренесанса, грађанско и социјалистичко друштво. Образовање је погонска снага да се руше стара друштва и њихова класна суровост. Сумери, Феничани, Египћани су пронашли писмо, у „Илијади” и „Одисеји” се налазе искре васпитног процеса, а данас развијени свијет влада космичким простором. Занимљиво је на самом почетку истаћи да су циљеви васпитања потомства у свим епохама били идеалистички утемељени. Од атинске „*calocagatie*”, хармоније душе и тијела, преко сталешког и племићког васпитања

у средњем вијеку, до једнакости за све у буржоаском систему. Сви су жељели да створе бољи живот, али држава и њена олигархија на грбачи потчињених, угњетених и експлоатисаних, то је ограничавала. Црква је моћно оружје у рукама експлоататора и узрок многих ратова и катаклизми. Теорије бихевиоризма, емпиризма, психоанализе, грчевито се боре за примат својих гледишта. Ево једне апсурдне дефиниције америчког психолога Стенли Хола који каже „Онтогенеза је рекапитулација филогенезе”, или Џона Лока да је дјечја душа „*tabula rasa*”, чиста хартија, на којој, као на глине-ној плочи, искуство исписује утиске. Нема времена да се шире говори о теоријама Фројда, Адлера, Пијажеа, Виготског. Развиле су се двије моћне психолошке школе: женевска и московска о природи и структури личности, уз најновије домете америчке психологије. У педагогији њени класици: Русо, Пестолоци, Хербарт, Ушчински, Џон Ђуи, Фребел, Макаренко траже рјешења између натурализма, рационализма, емперизма до прагматизма и слободне, демократске школе.

Колико су дубоке и нераскидиве друштвене промјене и васпитно-образовни процеси говоре два примјера.

Снажан индустријски и научно-технички развитак у првој, а нарочито другој половини XX вијека, дали су повода да се врати вјера у добробит људи и њихов прогрес.

Дакле, мислећи људи хуманистичке оријентације вјерују у разум и благодане и желе да потомство ужива друштвена достигнућа, да учи, да ствара, да напредује. Нажалост, власници моћи и капитала другачије мисле. У XX вијеку вођена су 2 свјетска рата и 500 локалних ратова. Само у II свјетском рату је погинуло 50 милиона људи. Магловите визије човјека које насиљем и отуђењем уређују свијет све дубље воде у провалију. Човјек жели да се еманципује, наоружа знањем, трага за иновацијама, а не да живи по клишеима, диктату и укусу моћних.

Глобализација свијета, најкрупнији друштвени пројекат у људској историји, XXI вијек види као нову епоху повезивања и интеграција држава и народа. То охрабрује уколико су тежње тих процеса општи напредак живота на земљи. Ако, пак, велике силе таквом политиком желе монопол на земљи и у космосу, вреба озбиљна опасност за мале и нејаке државе и културе. Наука и техника доносе нове вриједности, али кризе у енергији, храни, води, љековима, експанзију болести зависности, тешко је савладати. Песи-

мистичка слика будућности свијета је реална. Како је пребродити? Који су могући излази из очигледне кризе на мапи свијета?

Свјесни да су људи нашли одговоре на све кошмаре претходне историје, треба гајити наду да ће се и савремени човјек, колико год био затечен, одупријети злу у могућој апокалипси, без дубљих трагова и безнађа. Свако вријеме има своје дилеме. Људска мудрост нађе пут до многих загонетки живота. Но, и поред силовитог темпа научно-технолошких достигнућа, уз неслућена открића и метеорске продоре у тајне природе и космоса, човјек често остаје немоћан пред енигмама и лавиринтима људског духа, у спознаји његових латентних моћи и припадајућег му свијета. Домети људског знања су импресивни у електронској, информатичкој и свемирској зони. Напредују технологије, научна фантастика, умјетност. Али где чуда, уз силовит темпо информација и иновативних достигнућа, човјек не зна штошта о себи, свом генетском склопу, анатомско-цитолошкој структури, психогеним својствима и збивањима. Људски мозак и кичмена мождина, са 10-12 милијарди ћелија, трајни су научни изазови. Интердисциплинарна истраживања истовремено охрабре и збуне. Космички бродови и њихове посаде крстаре свемиром и трагају у васиони, док се у земаљским лабораторијама клонира живи свијет, што води у нове апсурде, стресове и искушења, у магловите исходе долазеће епохе. Примјена атомских, нуклеарних, генетичких, компјутерских достигнућа у војне сврхе (ласер, атомске и нуклеарне енергије), прије него у медицини, етици и економији, непремостиве су контроверзе савременог свијета. Ако војна и економска моћ свјетских олигархија пројектује будућност човјечанства, настаће огромне разлике између бијеле и богатства, сиротиње и империјалних газдинстава. Глобализација и нови свјетски поредак стремиће новој цивилизацији која спаја и интегрише, а не безнађу и злу који трују и затиру душу и биће човјека. Између страха и љепоте избор је, чини се, једноставан. Како укротити демонске силе и нехуманог човјека, да не харају и пустоше љепоту људске егзистенције. Човјечанство је створило и метак и ракету и топ, али и Моцартову музику, литературу Достојевског и Шекспира, слике Рафаела и Ван Гога.

Једина формула може бити ново образовање, култура и еманципација савременог човјека. Миленијумска раскршћа траже глобалне стратегије у образовању, као кључном ресурсу који ће, суштинским промјенама у згуснутом свијету развити дух мира, толеран-

ције и бољег живота међу људима, државама, регионима и континентима. То је темељ долазеће цивилизације. У палети шанси образовање може бити центрифугални валер.

Ендемске функције васпитно-образовног система: тромост, затвореност и ауторитарност, треба замијенити отвореношћу, динамиком и демократском комуникацијом свих чинилаца едукативног процеса. Та промјена је неизбјежна и стреми новим педагошким лиценцама. Не треба нама европски патернализам у образовању, већ свој пут и свој школски систем.

Црна Гора је, уз трауме ратова у окружењу, санкција и економског колапса, посљедњих 14-15 година, рапидно страдала. Земље бившег социјалистичког блока су, транзицијом и приватизацијом друштвене својине, прихватиле грађанско-капиталистички начин живота. Цијена тих процеса је веома висока и болна. Многе земље су пребродиле тај кризни период и ухватиле корак са развијеним свијетом Европе и САД. Црна Гора је избјегла ратна разарања и сачувала своје кључне ресурсе. Међутим, распад великих привредних система условио је дубоке социјалне потресе. Од продаје једног броја предузећа алиментирани су социјални програми. Донације и инвестиције су споре и недовољне. Очигледно је транзиција горки лијек који погађа све грађане, а нарочито незапослене и средњи сталеж. Додуше, један мали број грађана је стекао енормно богатство. То изазива оправдани револт угроженог становништва и ствара климу безнађа и неповјерења у државну политику и њене институције. Наравно, регуларне процедуре, које су друштвено цјелиходне, треба подржати. Отворена питања државног статуса и лоше привредне структуре диктирају ниже цијене у продаји наших потенцијала и незаинтересованости и домаћих и страних инвеститора. Црна Гора има неоспорне шансе у туризму, пољопривреди и услугама, што обавезује одговорне структуре да то што прије обезбиједи. Овом задатку је прилагођен и школски систем у Црној Гори и то је битна карика друштвених промјена. Смањен буџет образовању у 2005. години, посебно Универзитету, угрозиће темпо образовних промјена, поготово лиценцирања и акредитације на Универзитету. То, уз неке друге видљиве слабости на самом старту, забрињава. Картер и Куртис својим истраживањима потврђују стару педагошку максиму: што чујем заборавим, што видим запамтим, а што урадим научим.

– људи запамте 10% онога што прочитају

- 20% онога што чују од других
- 30% онога што им је визуелно доступно
- 50% што чују од других и сами виде
- 70% онога што изговоре, напишу и размијене мишљења
- 90% онога што изговоре, размијене мишљења са другим и коректно ураде.

Ови подаци упућују на модерне педагошке промјене у примјени образовних технологија, дидактичких иновација, кооперативног и компететивног учења и модерних комуникација.

Сходно реторичким и дескриптивним, а не емпиријским и чињенично базираним истраживањима, црногорско високо школство, а самим тим и цјелокупно образовање, није изградило емпиријску основу свог најважнијег сегмента, научно-истраживачког рада у области, прије свега, технологије, која раздваја високоразвијене демократске земље од оних у развоју. У САД на патенте и изуме у институтима и на универзитету отпада 6,78%, док 90% регистрованих компанија заузимају корпорације. Србија и Црна Гора са само 12 регистрованих патената су на зачељу са 0,1% бруто друштвеног производа, што је најнижа стопа од 1997. године, а реализовано је 0,05% друштвеног производа.

Амерички демографски институт предвиђа да ће Црна Гора 2050. године умјесто садашњих 660 000 имати 500 000 људи. То ће погоршати и успорити, уз економски пад, имплементацију образовних реформи. Садашњи проценат факултетски образоване популације је 5% у Црној Гори, док је у САД тај проценат 25%, у неким државама и 33%. Ако је за образовање високостручног експерта нужно 20 година образовања, онда се, уз наглашен одлив мозга из Црне Горе, види њена кадровска структура, што треба успорити или зауставити.

ДРУШТВЕНЕ ПРОМЈЕНЕ И ДОЖИВОТНО ОБРАЗОВАЊЕ

Крупне и неслућене промјене у XXI вијеку антиципирају као своју кључну полуку модерно образовање и учешће друштво. Дубоке промјене нове, глобалне цивилизације, траже нов образовни систем.

Класична педагогија мора уклонити своје атавизме и детерминанте и дати одговоре на нове околности – захтјеве савременог живота.

Образовање за будућност не смије да чека. Ни нова методолошко-епистемолошка становишта педагогије, ни њен јаснији предмет, опште и етапне циљеве, стратегије и концепције васпитно-образовног процеса. Као развојна полуга сваке државе, образовање мора имати снажну материјалну потпору, системске подлоге, инфраструктурне оквире и педагошки валидне образовне технологије. Читав XX вијек је, и у теоријској равни и педагошкој емпирији, беспомоћно трагао за универзалним и дугорочним образовним моделима који прате и дају пожељне и нужне одговоре на захуктале процесе и збивања на почетку трећег миленијума. Изневјерена су два вриједна педагошка пројекта у тек завршеном вијеку другог миленијума. Елен Кеј, шведски педагог, је прогласила XX вијек вијеком дјетета, Џон Ђуи, амерички и свјетски педагошки ауторитет, вијеком педагогије. Научно-технолошки, државни, војни, социјални, психолошки, политички и демографски процеси, својим током исходима и примјеном, читав XX вијек су потрошили да маргинализују ове сјајне педагошке идеје. Очигледно је педагошка наука XX вијека таворила у сјенци тих педагошких постулата, немоћна да утврди стратегију за њихово оживљавање. Беспредметно је прогноzirати какво би педагошко наслеђе преселили у XXI вијек да је образовање XX вијека, прихватило понуђене формуле и на тој матрици градило свој углед и друштвени утицај. Реформе образовања у протеклом вијеку, и уз њихову перманентност, нијесу имале методолошко утемељење да створе цјеловите, осмишљене, диверсификоване образовне системе, који ће дидактичком имплементацијом апсорбовати бурне и неслућене научно-техничке и друштвено-политичке догађаје, и дати нова развојно-педагошка цјелисходна рјешења. Доминантна, традиционална педагошка доктрина, створила је раскорак између друштвених потреба и образовне понуде свуда у свијету. Од квалитета образовања зависи и темпо и број иновација у свим областима рада и стваралаштва. Образовна политика сваке земље мора се темељити на међународним индикаторима образовања. Систем индикатора може бити оквир за доношење постојних закључака и одлука. Индикатори у образовању нијесу прости нумерички подаци или статистички агрегати, већ основа за креирање нових стратешких циљева образовања.

Битни међународни индикатори су: друштвено и економско окружење, демографске тенденције, карактеристике образовних система на националном нивоу и резултати образовања, образовни

ниво становништва, друштвени производ по глави становника, издвајања за образовање из друштвеног производа. Примјеном ових индикатора, уз друге инструменте и анализе, фокусира се пажња на критичне образовне проблеме сваке земље, а изнад свега, стварају услови за контролу квалитета образовања.

Савремено образовање је у комплексној интеракцији са научно-технолошким развојем. Интернационална димензија образовања је употребна вриједност знања на свим меридијанима. Ефекти образовања су мјерљиви на тржишту рада, у зони производње и стварања нових вриједности. Не може човјечанство које нараста без магистралних путоказа одговорити на отворена питања куда свијет иде и каква га будућност чека. Тотални песимизам негира моћ човјека да разријеша сложене ситуације које вријеме и догађаји у њему нуде. Међутим, и реални оптимизам пролази бројна искушења чије исходе у равнотежи добра и зла, вјере и незнања, може координирати људско знање, хумани принципи живота и нова филозофија васпитања. Глобализација новог свјетског поретка понудила је начелну формулу изласка из образовне кризе. Учеће друштво је парадигма свих промјена које ће донијети XXI вијек. Свака земља, свака образовна политика, с ослонцем на перманентно учеће и доживотно образовање, мора на темељима националних ресурса (економије, културе, традиције, менталитета, нових потреба) развити оригиналне образовне системе, који дају знања за рад и живот, на универзалним принципима од којих зависи интеграција свијета и гаранција да ће, поштујући таква опредјељења, судбина човјека пронаћи свјетлосни лук из тунела, за благостање и просперитет међународне заједнице.

Неке земље – Кореја, Сингапур, Канада, Кина, Мађарска, Пољска, улагањем у образовање знатно су искорачиле на међународну сцену, подигле национални доходак, постале конкурентне на тржишту, еманциповале се од сиромаштва.

САД, Јапан, Европска унија, Русија, развијени свијет у цјелини, своје шансе види у новим образовним стратегијама, улагању у памет и савремене обрасце живота. Планета са девет милијарди људи у наредних 20 година је крупни и сложени изазов.

Капитал уложен у знање и његову примјену вишеструко је исплатив. Демократска експлозија тражи нову мудрост за подношљив и све бољи глобални живот свјетске заједнице.

Педагошка наука нема валидне одговоре на кључна питања промјена у образовању. Нужно је разлучити однос општих (фундамен-

талних) знања и професионалног образовања. Шта сачувати од традиционалног а шта од технократског васпитно-образовног система? Како повезати формални, неформални и информални систем образовања? Да ли предмет педагогије ограничити на само намјерне утицаје? Гдје је мјесто ненамјерним чиниоцима васпитања? Ако педагошка наука, својим предметом, обухвати и намјерне и ненамјерне утицаје, губи ли своју научну конзистентност? Вреба ли опасност од њеног пансофистичког приступа функцији коју има? Да ли је филозофија у стању да дефинише комплексну природу човјека и његову судбину? Ако се то не зна, да ли је добро васпитање уопште могућа дјелатност? Да ли је савремено друштво основац индивидуи, са свим дериватима деструктивног живота, или је једино уточиште приватност? Како потрошачка психологија утиче на људски универзум? Да ли и колико потрошачки дух угрожава културу, друштво и индивидуалност. Да ли интелектуални хоризонти савременог човјека погодују потрошачком друштву, или васпитни свијет руши ту алтернативу и такву цивилизацијску матрицу? Може ли нова васпитна оријентација надахнути човјека наше епохе да оствари своје оптималне могућности, велике могућности и велике наде људског бића? Или ће контроверзе и ризици развити затворени свијет у оквиру индивидуалне људске егзистенције? Такво изоловање човјека је опасно и несрећно, је се тако губи његов атрибут као друштвеног бића. Мост и једино моћно средство између појединца и заједнице је, ма како и неубједљиво, васпитање. Оно васпитање које се издиже изнад људских односа и обухвата их. Оно васпитање које повезује индивидуалну егзистенцију са егзистенцијом људске врсте. Човјек је утолико већи уколико је оспособљен да превазиђе своја сопствена остварења и своје сопствене границе. За такав напор и жртву и такве вриједности људског живота, вријеме које то очекује, не нуди ни ведрину ни покојство, не доноси невину и трајну радост. Тражи умни напор, да се свијет мијења по мјери човјека, са феноменима свијести, које ће, са редефинисним циљевима, и поузданом методологијом, развити савремена метапедагогија.

Слободан проток роба, људи, капитала, информација ствара нови свјетски поредак. Те крупне промјене су и шанса и изазов. Али и замка.

Глобализација свијета дубоко мутира и образовне системе. Транзиционе процесе и метаморфозе друштва, као кључне парадигме,

прати ново знање и његова широка примјена. Није фраза, да ће се престиж у XXI стољећу водити у школи и перманентном учењу, а не у фабрици. Стога су сви школски системи у свијету пред крупним изазовима. Није лако, а учење и самосазнање треба да створе човјека чија струка, рад и машта дају „нове плодове који надмашују оригиналне изворе”. Огромна природа и сићушни човјек се жестоко рву. Научна открића и умјетничка остварења охрабре и забрину. Питања: куда иде свијет, какав је смисао живота, да ли човјек посједује свијест о свемирској усамљености сваког бића, је ли дух савршенство, а људско тијело трошни инструмент, да ли ће умна снага укротити зло, патњу и чемер, или уништити естетске вриједности постојећег свијета, отворене су дилеме и загонетке. Те крупне ребусе неће ријешити сила, ратови и накарадна власт, већ знање, моралности и хуманост. Отвара се, дакле, нова цивилизацијска матрица, на којој ће згуснути међународни поредак изградити праведност, човјекољубље и истину о себи, ма колико та истина била суморна и ружна. Суочавање са истином, па и грозничавом, даје упуте како савладати страсти и злобу, егоизам и сујету, а покренути добро, властито знање и љубав, склоност ка поштовању човјека. Социолошко-филозофске анализе показују да обични људи дају предности варијанти живота *имати* а не *бити*, што ствара илузије о срећи и посједовању, без невидљивог унутрашњег богатства личности. Тако се човјек ропски везује за небитне ствари, а није у стању да сагледа сопствену природу и њено исправно понашање низ стрме стазе живота. Захтјев да се то промијени изгледа једноставан, а готово је неостварив. Како обуздати себичност, и нагоне, тај примитивни посјед личности?

Аналитички ум свјетских ауторитета у педагошкој науци отвара хоризонте ка формули изласка из зачараног круга, која се темељи на мисаоно-етичким постулатима, карактерном и дјелотворном развоју младе личности, без злоупотребе научних спознаја и њихове примјене у деструктивне сврхе. Образовање има сложен задатак да едукује политичку вољу човјечанства ка хармонији свијета.

Пукотине традиционалних школских система откривају сва њихова рањива мјеста: енциклопедизам, тромост, површност, конзервативизам, лошу апликативност знања.

Технократске варијанте образовних система, углавном у западним земљама, одликују рационалност, економичност, рана профе-

сионализација, селективност курикулума. Доминирају три модела: амерички (САД), азијски (Јапан) и европски (ЕУ).

Исцрпљивање на моделу фундаменталних (општих) знања, на штету професионалне продуктивности, или њихово запостављање у корист уже струке су крајности које се морају ускладити. Темпо живота тражи брзину и одговорност. Грешке у примјени нових знања могу бити кобне. Зато контрола свих ресурса и достигнућа људског ума мора бити компетентна и стандардизована, подређена бољем, а не ризичном животу међународне заједнице.

Нова школа у припреми кадрова за нови вијек и миленијум мора се отворити ка стратегијама информатизације, технологије дизајна, екологије, менаџмента, у тријадној варијанти: знање – ставови – вриједности.

Пријетња од ратова тражи васпитање за мир. Уз националне и културне вриједности треба развијати толеранцију и интернационалитет. Пораст свјетског становништва тражи мултикултуралност и мултиетичност, еколошку свијест и стандарде, нове медијске комуникације, привредне и међудржавне интеграције. Поента је на субјективитету Ја – Ти, из кога се рађа љубав, везе и односи промјене у образовану XXI вијека. Нагласак на општем образовању је нови свјетски тренд. Свјетски језици, математика, биологија, хемија, физика, имају интернационална обиљежја, матерњи језик, историја, наглашене националне оквире, мање погодно градиво за свјетске интеграције, док је стручно образовање процес кратких рокова, прилагођено динамичним привредним промјенама и ефикасним јавним службама. Образовање мора постати свјетски процес у коме материјалне, завичајне и државне границе неће ометати способне, обдарене и радознале, да проналазе путеве за уклањање негативних и подршку позитивним процесима у савременом свијету. Уз демократију и политичке слободе, техника, образовање и успјех могу бити пасош за успјешан живот не читавом глобусу. Теорије образовања све снажније подижу глас немирења са постојећим стањем и траже подршку од свјетских центара моћи да примијене нове образовне стратегије као једину шансу и сигуран мостобран од странпутица и могуће глобалне катастрофе човјечанства. Квалитет образовања почива на брзој апсорпцији научних открића и њиховој дидактичној обради, примјереној врсти школе и нивоу полазника за примјену стечених знања.

Црна Гора је, у тежњи да слиједи промјене, и у стандардима живота и образовања западног развијеног свијета, прихватила та полазишта, и улаже напоре да их, уз све крупне баријере које је ограничавају, и уз огромна одрицања, постепено остварује. Стратегија промјена у образовном систему Црне Горе је примјена европских стандарда у овој области. Крупне детерминанте у имплементацији таквог пројекта су ниски национални доходак (1500-2000 еура по глави становника), лоша школска мрежа, неприпремљен наставнички кадар, застарјела образовна технологија. Ипак се мора почети. Тај процес је кренуо школске 2004-2005. године. Не смију се изневјерити педагошки стандарди на којима се темељи реформа.

Филозофске основе доживотног (lifelong education) образовања доминантно су развили Пол Лангран, стручњак Унеска, у студији „Увод у перманентно образовање” и Богдан Суходолски у „Филозофски проблеми перманентног образовања” гдје се залаже за педагогију егзистенције и педагогију есенције. Нужан је трајан филозофски и друштвени интерес за доживотно образовање, перманентно образовање и самообразовање јер оно обухвата све људе и у току читавог живота. Учешће друштво нема алтернативе и Црној Гори предстоји напорна и тешка битка да, корак по корак, осваја европске и свјетске педагошке стандарде. Без досљедне просвјетне и државне политике у овој области Црна Гора може смањењем буџета у овој сфери доживјети кадровски фијаско и одлив мозгова, што би је и државотворно и цивилизацијски могло довести до провинције. Има наде, не смије нас савладати разорна скепса. Јер ко заостаје пријети му директна и неизбјежна опасност да буде превазиђен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Проф. др Павле Газивода: *Друштвене промјене и доживотно образовање*, Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица 2004. г., 319 стр.
2. Др Павле Газивода: *Раскрића образовања*, Штампарија „Обод”, Цетиње 2001. г., 167 стр.
3. Пол Лангран: *Увод у перманентно образовање*, УНЕСЦО, Париз 1975. г.
4. Богдан Суходолски: *Три педагогије*, Београд 1974. г. и
5. Џон Ђуи: *Педагогија и демократија*, односно *Васпитање и демократија*, Београд 1934, Цетиње 1970.

